

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

framträder nu i en utåt sett ytterst blygsam form. Hans sex kapitel om *The Importance of Recognition* är ett offsettryckt maskinskrivet häfte på 95 sidor utan förläggare utsänt från Tromsö, dit författaren lär ha överflyttat sin verksamhet. I sådan typografisk gestalt brukar man möta nybörjarlster i dis-sertationsgenren, inte stilistiskt säkra och litteraturkritiskt erfarna forskningsbidrag, som det här är frågan om. De sex studierna har ett essäistiskt drag, som dels torde vara betingat av att de ursprungligen skrevs som föreläsningar, dels hänger samman med den hållning till de poetiska texterna som Smidt framhäver redan i bokens titel: recognition är för honom den djupdimension i den litterära upplevelsen som ligger under den intellektuella förståelsen: »To a well-stocked and agile mind recognition will probably come as an intuition, but it may be safer to see it as the end-product of familiarity, discrimination, and comparison. More importantly, it is also a starting-point. From recognition one moves on to the two main ends of critical reading: enjoyment and evaluation.» (S. 5.) Om det är denna anda som besjalar studiet av engelsk litteratur i Tromsö, vill man lyckönska studenterna.

Det första kapitlet handlar om Eliots jubileumsdikt: »Plan into Poem or Poem into Plan. The Emergence of Form in *The Waste Land*.» Med utnyttjande av det nya manuskriptmaterialet resonerar Smidt om framväxten av det vi nu uppfattar som diktens enhet men som alltså inte existerade från början. Smidt finner bl. a. att enheten uppnåts genom att de olika röster som talar i dikten smälter samman till två huvudgestalter, en manlig och en kvinnlig. På så sätt, hävdar han, uppnår Eliot effekten av »a constant dialogue of the sexes. If we see the characters in this way they do acquire mythic dimensions.» (S. 14.) Och tidigare framkastar Smidt att »Perhaps the most important thing that happened to *The Waste Land* was the raising it to the level of myth.» (S. 13.) Frazersk mytologi och graallegend hörde inte till den ursprungliga konceptionen vilken, som Hugh Kenner i sin ovan berörda uppsats visat, närmast gällde en satir över samtida storstadsliv lokaliserad till London.

De övriga fem kapitlen i Smidts bok är alla läsvärda men skall inte kommenteras här; bara några ord om deras innehåll. Vikten av den process som Smidt kallar »recognition» utvecklas i en läspsykologiskt orienterad studie över »Journey of the Magi» och »Ash-Wednesday». Personligt och operonligt i *Four Quartets* vägs mot varandra i ett kapitel, och de två avslutande har komparativ karaktär: »T. S. Eliot, William Archer, and Henrik Ibsen» respektive »T. S. Eliot and W. B. Yeats». Att Smidt personligen känner sig mera hemmastadd med Eliot än med Yeats framgår gan-

ska tydligt, men han faller inte som så många andra för frestelsen att haussa den ena på den andres bekostnad. Måttfullhet och god smak är utmärkande drag i Kristian Smidts kritiker- och forskarpersonlighet.

Staffan Bergsten

Conradin Perner: *Gunnar Ekelöfs Nacht am Horizont und seine Begegnung mit Stéphane Mallarmé*. Helbing & Lichtenhahn. Basel und Stuttgart 1974.

Ross Shideler: *Voices Under the Ground: Themes and Images in the Early Poetry of Gunnar Ekelöf*. University of California Press. Berkeley-Los Angeles-London 1973.

Under de senaste åren har intresset för Gunnar Ekelöfs lyrik ökat märkbart utomlands. Det tilltagande antalet översättningar har dock inte motsvarats av några större kritiska arbeten. Sedan något år tillbaka föreligger emellertid såväl en tyskspråkig som en amerikansk avhandling om Ekelöf, Conradin Perner's *Gunnar Ekelöfs Nacht am Horizont*, tryckt 1974, samt Ross Shideler's *Voices Under the Ground*, utgiven året dessförinnan. Båda arbetena har, de sena tryckåren till trots, avslutats långt tidigare. Den forskning kring Ekelöfs författarskap som publicerats efter 1970 har ingen av författarna därför kunnat utnyttja och de har inte heller haft tillgång till de texter Ingrid Ekelöf samlat och utgivit. Det något nattståndna intryck avhandlingarna ibland ger har sin naturliga förklaring i detta förhållande.

Som redan framgår av titeln på Perner's arbete koncentreras hans undersökning till en analys av Ekelöfs försök till »abstrakt teater», diktsviten *En natt vid horisonten*, utgiven 1962 men i huvudsak författad ett trettioårigt år tidigare. Enligt Perner's uppfattning innehåller och sammanfattar denna svit såväl formellt som tematiskt Ekelöfs hela produktion och utveckling.

En så djärv hypotes är naturligtvis svår att verifiera. I den mån författaren överhuvudtaget försöker göra det blir resultatet ofta en skäligen intetsägande sammanställning – utan kommentarer – av strofer eller versrader som arbetar med samma metaforer eller som formulerats på ett likartat sätt. Om man som Perner inte tar någon hänsyn till de sammanhang i vilka texterna ursprungligen hört hemma kan man lätt finna likheter mellan praktiskt taget vad som helst. Frånvaron av dikter från 30-talets slut och större delen av 40-talet i dessa komparationer talar också indirekt mot författarens tes.

Den noggranna granskningen av *En natt vid horisonten* sker dels i form av en analys av varje enskild dikt, dels som ett försök till sammanfattande

överblick. Ekelöfs drama gestaltar enligt Perner själva den konstnärliga skapelseakten och dess innebörd. Utgångspunkten är det individuella medvetandets upplevelse av främlingskap inför sin egen och omvärldens tomhet. Scenrummet domineras av tingens osynlighet. Deras konturer skymtar otydligt, men de existerar endast som möjligheter, som förkroppsligad frånvaro. Drömmen erbjuder en tillfällig flykt ur denna ångestfyllda och isolerade verklighet. En varaktigare tillflyktsort kan konstnären ge. När inspirationen gör det möjligt kan konstnären bryta sig ur sitt individuella jag och som en mänsklighetens ställföreträdare genom sin vision ge mening åt meningslösheten. Det är detta benådade ögonblick, inträdet i den horisontlösa världen, som skildras i diktsviten.

Som synes är Perner analys belägen på en mycket hög abstraktionsnivå. Tyvärr karaktäriseras den samtidigt av både vaghet och mångtydighet. Han arbetar med begrepp som Intet, det absoluta rummet, tomhet, mening och meningslöshet utan att göra några allvarliga försök att precisera dem eller fastställa vilken innebörd de kan förväntas ha haft för Ekelöf. Tolkningarna utförs ofta i form av berättande omskrivningar av texten och lämnar därvid många frågor obesvarade.

Perner har en irriterande benägenhet att inte argumentera för sina analyser. Han slår sålunda helt enkelt fast att öga och stjärnor är symboler för medvetandet (s. 51, not 56) eller att rummet i en annan dikt har samma funktion (s. 54 f.). Det är givetvis svårt att bedöma hållbarheten av författarens slutsatser när denne varken redovisar sina premisser eller slutledningar.

Man kan inte undgå intrycket att Ekelöfs texter ibland pressas alltför hårt. Spiralen antys vara »das Symbol des Werdens und des Vergehens, der Bewegung des Lebens, Zeichen für virtuelles Sein» (s. 136) och Perner har många intressanta iakttagelser att meddela om spiralformens betydelse för En natt vid horisonten. I sin iver att visa att varje rörelse sker i denna form kan han ibland avlägsna sig väl långt från texten, så t. ex. när han som belägg för sin mening anför stegen som »närmar sig, går i sicksack», fågelsvärmen som »gör några svängar fram och tillbaka» eller måsarnas kretsande (s. 24, s. 41). Spiralbegreppet måste vara mycket allmänt definierat om det skall kunna omfatta alla dessa obestämda rörelser.

Om mycket i Perner avhandling kan förefalla svärbegripligt och motsägelsefullt finns där också många övertygande resonemang. Hit hör huvudtesen att En natt vid horisonten beskriver »der dichterische Akt», även om författaren också här kan hemfalla åt övertolkningar för att visa att det är konstnären som är huvudpersonen i dramat. En dagbok tolkas sålunda som ett potentiellt konstverk (s. 28) och det faktum att en person i en

scen sitter vid ett skrivbord sägs tyda på att det rör sig om »eine dichterische Persönlichkeit» (s. 65)!

I det fåtal studier som tidigare ägnats En natt vid horisonten har födelsemotivet oftast stått i förgrunden. Hos Perner försvinner det nästan helt men han har otvivelaktigt lyckats framlägga nya och beaktansvärda synpunkter på det svårtolkade ungdomsverket. Härtill kommer de perspektiv han öppnat till Ekelöfs dikt genom att i ett omfångsrikt slutkapitel ställa den mot Mallarmés författarskap.

Om Ekelöf hos Perner emellanåt framstår som en diktare som roat sig med att sätta grumlig metafysik av oläsligaste typ på vers, möter en poet av helt annat kynne i Ross Shidellers avhandling *Voices Under the Ground*. Bildvärlden och tematiken i den stora dikten Rösterna under jorden bildar hos Shideler utgångspunkten för tre skilda studier av Ekelöfs poesi fram till samlingen Om hösten 1951, där Rösterna under jorden står att läsa.

Avhandlingens första kapitel ägnas åt en intensiv närläsning av den centrala texten. Genom att sammanställa texter som i ton, innehåll och symbolspråk nära anknyter till dikten tolkar Shideler de underjordiska rösterna som roller i en fiktiv dialog på ett inre, undermedvetet plan. Utifrån ett psykoanalytiskt orienterat studium av diktens arketypiska uppbyggnad och bildspråk hävdar han att det episka skeendet i Rösterna beskriver hur berättaren – poeten i en känsla av upplösning och brist på sammanhang i tillvaron vänder sig inåt och via drömmen söker tillflykt i ett ursprungligare tillstånd.

Konflikten mellan det kaotiska, medvetna livet och den försonande drömmen är central för den följande undersökningen. Själva resan inåt, mot underjorden och bort från verkligheten, har uppenbara förbindelser med livmoderdrömmen, men den aspekten ägnas mindre utrymme. Den komparativa metod som kom till användning vid den tematiska analysen av Rösterna nyttjar Shideler nu för att spåra ursprunget till konflikten tillbaka till diktarens barndomsmiljö. Ekelöfs hemlöshet, främlingskap och isolering ställs samman med gossens upplevelse av den mentalsjuka fadern. I förhållandet mellan denne och sonen urskiljer Shideler embryot till den vuxne diktarens fascination inför temat döden-i-livet, till hans sysslade med meningslöshetens problematik samt den personliga bakgrunden till de metaforer som bygger på intryck av röster och åsynen av tomma, förvridna ansikten.

Förhållandet till fadern var av den arten att det även kunde ge utrymme för en positiv identifikation. Ekelöfs första konstnärliga verksamhet skall enligt Shidellers mening tolkas som ett försök att

lösa den outhärdliga inre och yttre konflikt hemmiljön skapade.

I avhandlingens slutkapitel följer Shideler spänningen mellan dröm och verklighet, liv och död, samt dess långsamma upplösning, genom hela Ekelöfs författarskap fram till och med 1951. Den känslighet för texterna han tidigare visat prov på överger honom här ibland. När Ekelöf i dikten *Gryning i Sorgen* och stjärnan beskriver hur »Kvarblivna flyttfåglar / tiger i träden: / Ingenting driver mera / den håglösa själen till flykt» kommenterar Shideler: »Momentarily freed of fear and of longing for the ideal, his soul is now quiet» (s. 81). Denna tolkning, där friden och stillheten betonas, stämmer bättre med Shideler's översättning av de citerade raderna, än med originalets behärskade desperation och resignerade bitterhet.

Reidar Eknerns bibliografi utkom tydligen efter det att Shideler ställt samman större delen av sin avhandling. En del för Shideler möjligen okända men säkert svåråtkomliga texter har följaktligen kommit fram, vilka ytterligare kan belysa Röster under jorden. Man kan sålunda konstatera att Ekelöf använt sig av vad som i stort sett skulle bli diktens slutparti i en artikel i *Stockholms-Tidningen* 20.5.1934. Något överraskande visar sig »avgrundens hus» vara ett bibliotek, där forskarna »letar i sina torra lövhögar efter den röda tråden, sanningens lilla metmask». Bildning, kultur och tradition uppfattas som livshotande, förkvävande företeelser. I den version av dikten som publicerades i *BLM* 1951 finns rester kvar av denna uppfattning. Två av de fem avdelningarna har underskriften »(Carolina Rediviva)». Denna konkretisering av ett viktigt avsnitt i dikten, där dess samband med en problematik som var aktuell på 30-talet tydligt framgår, gör en viss komplettering av Shideler's analys önskvärd.

Den metod Shideler använder sig av ställer stora krav på utövarens känslighet. Överensstämmelserna i situation eller symbolik mellan olika texter får inte vara av en ytlig eller tillfällig natur om de skall kunna motivera hållbara slutsatser. Shideler äger i rikt mått detta sinne för väsentligheter, men det kan ibland svika honom, så t. ex. när han knyter samman titeln *Röster under jorden* med hur den unge Ekelöf genom föräldrahamnets tunna väggar hör sin far muttra meningslösa ramsor. Att faderns negativa, hotfulla sida skulle representeras av hans ansikte medan hans röst skulle motsvara en positiv, hjälpsamt aspekt är också en slutsats som vilar på svagt textunderlag, och resonemanget förs väl långt när en klockringning i en text antas symbolisera den ljusa sidan av fadersidentifikationen, eftersom det är fråga om ett hörselintryck.

Det är beklagligt att Shideler inte ägnat något intresse åt det litterära sammanhang i vilket *Röster under jorden* bör placeras. Denna underlåtenhet

kan inte vara av principiell natur eftersom han emellanåt går utanför dikten för att göra en föreställning mer påtaglig eller för att hänvisa till en analog gestaltning av ett motiv. Han nämner hur forntidens orakel tolkade ljud från underjorden och anför ett citat ur Hesses *Demian* som en parallell till temat med den fångne fågelns utbrytningsförsök i *Röster*. Det hade kanske varit lämpligare att utreda den swedenborgska bakgrund man tycker sig skymta i dikten eller ett möjligt samband med *Spöksonaten*. »Den där bleka flickan! (hennes hand är hos blommorna / i fönstret» förefaller mig vara en tydlig hänvisning till *Fröken i Strindbergs skådespel*, där det f. ö. förekommer åtskilliga levande döda, människor som stelnat i falska roller. »Den där unge mannen! (det är något fel med hans / ansikte)» kan i så fall bl. a. tänkas vara den utvakade, orakade *Studenten* med de inflammerade ögonen. *Studentens far* sägs ha slutat på *dårhuset* och ett samband mellan Ekelöfs dikt och *Spöksonaten* på denna punkt låter sig väl förenas med Shideler's påpekande att minnesbilder av fadern kan urskiljas i *Röster*.

De avlyssnade rösterna från underjorden utgör ju inte heller något originellt motiv i litteraturen. Ekelöfs dikt kunde t. ex. ha sammanställts med *Dostojevskijs* novell *Bo-bo* eller med den historia av *Catulle Mendés* som Ekelöf översatte i *Svenska Dagbladet* 30.7.1933.

Shideler har onekligen riktat uppmärksamheten på ett betydelsefullt skede i Ekelöfs liv. Att upplevelsen av den sjuke fadern efterlämnat djupa spår finns det ingen anledning att betvivla. Vad beträffar *Röster under jorden* bör tesen om barndomsintryckens oerhörda roll dock modifieras något. 1932 skrevs de första versionerna av dikten och Ekelöf befann sig då i ett emotionellt instabilt läge. Som Reidar Ekner påpekar i ett förord måste man med all säkerhet också ta hänsyn till diktarens personliga situation vid denna tid om man vill analysera den nitton år senare publicerade dikten.

Shideler har tydligen skrivit hela sin avhandling på amerikansk botten. Hans materialsituation har varit allt annat än gynnsam, vilket också framgår av källhänvisningarna. Det har fordrats ett ovanligt mod att trots detta gripa sig an med en så svår uppgift. Att det ej varit övermod vittnar resultatet om.

Pär Hellström

Leif Sjöberg: *A Reader's Guide to Gunnar Ekelöfs A Mölna Elegy*. Twayne Publishers, Inc. New York 1973.

Av Reidar Eknerns Ekelöfbibliografi framgår att Leif Sjöberg är vår flitigaste Ekelöfforskare, om